

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ ПРИРОДНИМ КАПІТАЛОМ РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ

Г. М. Шевченко,

Сумський державний університет, м. Суми

У статті проведено аналіз та узагальнення компонентів і взаємозв'язків у системі комплексного управління природним капіталом рекреаційної сфери діяльності. Досліджено місце та роль рекреаційних екологічних та екосистемних послуг у контексті класифікації типів економічної вартості.

Ключові слова: природний капітал, рекреаційна зона, типи економічної вартості.

В статье проведены анализ и обобщение компонентов и взаимосвязей в системе комплексного управления природным капиталом рекреационной сферы деятельности. Исследованы место и роль рекреационных экологических и экосистемных услуг в контексте классификации типов экономической стоимости.

Ключевые слова: природный капитал, рекреационная сфера, типы экономической стоимости.

ВСТУП

Рекреаційна сфера діяльності має багато сторін, кожна з яких відіграє певну роль у її розвитку. Йдеться про економічний, соціальний, природно-ресурсний, екологічний, географічний, культурно-історичний, туристичний та інші чинники, що характеризують і певним чином впливають на сферу відпочинку та відновлення сил людини. Економічний погляд на рекреаційну сферу та галузь передбачає пошук ефективних засобів та інструментів управління діяльністю зі створення рекреаційного продукту.

У рамках концепції сталого розвитку особливого значення та актуальності набуває рекреаційне природокористування. Проте з огляду на існування цілої низки різнорідних чинників управління рекреацією необхідний комплексний підхід щодо дослідження останньої, особливо при ускладненні соціально-економічної сторони рекреації її природно-ресурсною стороною, зокрема питанням екосистемних рекреаційних послуг.

Теоретичні передумови управління рекреаційною діяльністю, що пов'язана насамперед із чинниками навколишнього природного середовища, достатньо повно розглянуті закордонною та вітчизняною наукою. Протягом останніх років вивченню окремих аспектів цієї проблематики присвячені праці Т. Галушкіної, Л. Гринів, М. Долішнього, Я. Коваля, В. Кравціва, Є. Мішеніна, С. Харічкова, М. Хвесика та багатьох інших вчених.

У загальній проблемі оптимізації процесів у рекреаційній сфері діяльності потрібно виділити таке питання, що потребує свого вирішення, як управління природним капіталом цієї сфери. Взагалі теоретико-методологічні аспекти природного капіталу досліджуються у працях таких вчених, як О. Веклич, Ю. Стадницький, Ю. Туниця, Є. Хлобистов та ін. Водночас питання управління природним капіталом у рекреаційній сфері діяльності потребує більш поглибленого аналізу.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою цього дослідження є узагальнення компонентів системи комплексного управління природним капіталом рекреаційної сфери діяльності й аналіз взаємозв'язків між ними.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Науковий світ у цілому має одностайну думку щодо існування тісного зв'язку між цілями економічного розвитку, забезпечення населення якісними соціальними послугами та захисту навколишнього природного середовища. В рамках комплексного управління природним капіталом (КУПК) рекреаційної сфери відбувається процес включення різних аспектів (біофізичних, соціально-політичних, економічних) використання природних рекреаційних ресурсів, а також екосистемних рекреаційних послуг у системі сталого менеджменту для задоволення цілей виробників рекреаційного продукту, його споживачів, а також інших стейкхолдерів із погляду, наприклад рентабельності, неприйнятності ризику тощо, а також потрібно враховувати соціально-економічні інтереси майбутніх поколінь та охорону навколишнього природного середовища. Концептуальні засади комплексного управління природним капіталом, переважно природними ресурсами, склалися протягом останніх років завдяки конвергенції досліджень у різних галузях, таких як стале землекористування, планування на основі участі, інтегроване управління вододілом і адаптивне управління, управління рекреаційним природокористуванням тощо (М. Нудельман [1], С. Holling, G. Meffe [2], С. Walters [3] та ін.).

Логічно припустити, що КУПК має відбуватися в певній географічній області на різних рівнях здійснення рекреаційної діяльності – від окремих рекреаційних підприємств і організацій до цілих туристично-рекреаційних комплексів. При цьому потрібно зважати принаймні на соціально-політичні, економічні та екологічні чинники КУПК у рекреаційній сфері (рис. 1 – на основі рекомендацій, поданих у роботах [4, с. 3-4; 5; 6]). Процес прийняття управлінських рішень і подальших дій залежить від ситуацій, створених унаслідок впливу цих чинників. При цьому майже всі системи управління природним капіталом, як його ресурсною складовою, так і екосистемою включають численні зацікавлені сторони, які мають різні цілі та інтереси. У зв'язку з останніми можлива багатостороння взаємодія, в якій імовірні ситуації пошуку компромісів унаслідок екологічних конфліктів, зокрема, неприйняття ризику та охорони довкілля, формування соціального капіталу.

Узагалі труднощі, пов'язані з дією КУПК, у тому числі й у рекреаційній сфері діяльності, полягають у такому [4, с. 5]:

- різні масштаби взаємодії та реагування;
- високий рівень нелінійності, невизначеності та тимчасових лагів у відповідних складних системах;
- численні стейкхолдери, які часто мають контрастні цілі, що ускладнює завдання визначення дослідницьких і управлінських цілей і пошуку компромісів між інтересами зацікавлених сторін;
- контекстуальна специфіка суб'єктів КУПК;
- проблема підтримання інтеграції численних компонентів і взаємодій.

Менш дослідженими порівняно з природними рекреаційними ресурсами на поданій схемі (рис. 1) є екосистемні рекреаційні послуги. На наш погляд, не можна недооцінювати значущість цієї складової природного капіталу рекреаційної сфери діяльності. На рис. 2 (на основі рекомендацій, викладених у роботі [7]) продемонстровано, яке місце відведено рекреаційним (екологічним та екосистемним) послугам у контексті класифікації типів вартості.

Узагалі концепції “загальної економічної вартості” (total economic value) присвячені численні праці як вітчизняних, так і закордонних вчених, наприклад, робота В. Aylward, Е. Barbier [8]. Основна ідея цієї концепції полягає в тому, що загальна вартість ресурсу чи екосистемної

послуги є сумою вартостей, еквівалентних користі, яку отримують чи потенційно можуть отримувати всі користувачі природного капіталу.

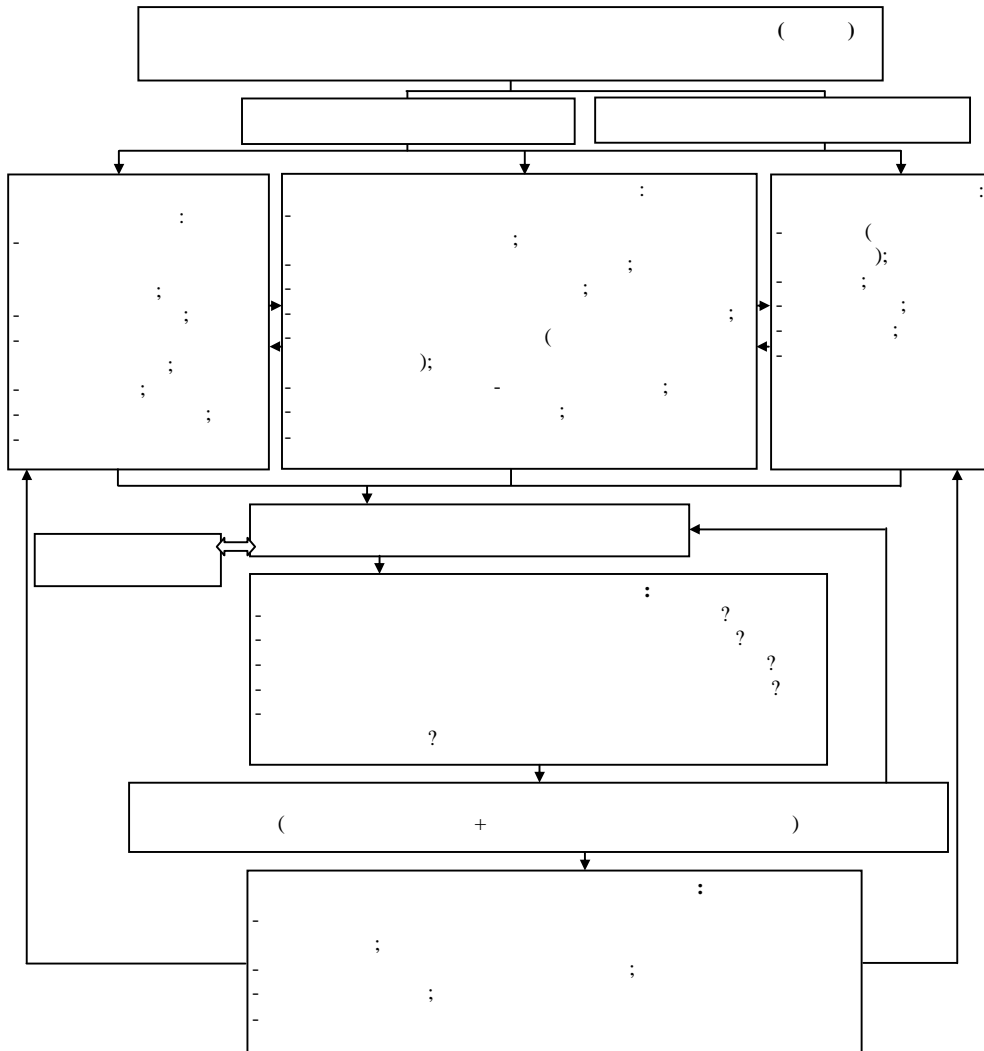

Рисунок 1 – Компоненти системи комплексного управління природним капіталом рекреаційної сфери діяльності

Як показано на рис. 2, компоненти вартості ресурсу можуть варіюватися від дуже відчутних послуг природи (наприклад, продовольство чи енергія) до менш відчутних користостей (наприклад, існування вимираючих видів тварин).

Якщо прямо використана вартість та її зміст не викликає особливих запитань, то непрямо використана вартість екологічних та екосистемних послуг є порівняно новим об'єктом економічних досліджень. При цьому при розрахунку вартості цих послуг, які служать підтриманню та захисту виробництва, в тому числі й рекреаційного продукту, важливо уникнути повторення їх урахування.

Використана вартість уявляє можливість вибору майбутнього прямого чи опосередкованого використання певного ресурсу. Аналогічно невикористані вартості як прямого, так і непрямого використання, передаються у спадок майбутнім поколінням. Екзистенційні вартості – це

вартості товарів для індивідів, які не очікують будь-яких відчутних вигод від даних товарів.

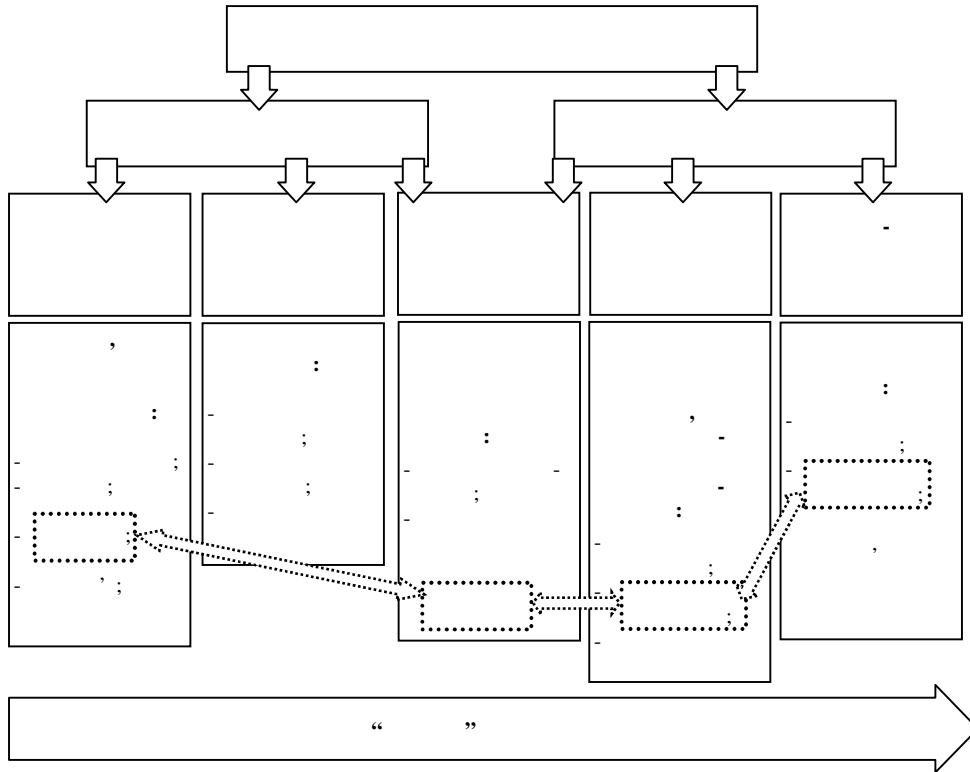

Рисунок 2 – Рекреаційні (екологічні та екосистемні) послуги в контексті класифікації типів вартості

Важливим питанням при оцінці екологічних товарів і екосистемних послуг у країнах, що розвиваються полягає в тому, чи є принциповою різниця між даними країнами та країнами, що вважаються економічно розвиненими.

Для того щоб продемонструвати можливість такої різниці, розглянемо наступну модель, яка враховує аспекти споживчого вибору, виробництва та сільських домогосподарств. Отже, раціональний споживач із нормальними потребами у розвиненій країні буде максимізувати свої вигоди таким чином (згідно з методикою [7]):

$$U(X_1, X_2(E_R), E_M, E_A) \rightarrow \max, \quad (1)$$

при обмеженні:

$$M \geq P_1 X_1 + P_2 X_2 + P_M E_M \quad (2)$$

або

$$M \geq P_1 X_1 + P_2 X_2 + P_M E_M + WTP_A E_A, \quad (3)$$

де U – індивідуальна функція споживання;

X_1 – ринкові товари, за винятком ринкових екологічних товарів і послуг, включаючи екосистемні послуги;

X_2 – ринкові товари, додаткові до споживання E_R ;

E_R – неринкові екологічні та екосистемні послуги, якими користується споживач у взаємозв'язку з X_2 або, можливо, які пов'язані із закупівлею X_2 ;

E_A – неринкові екологічні та екосистемні послуги;

E_M – ринкові екологічні товари та послуги;

P_i – зовнішньо визначені ціни для X_i та E_M ($i = 1, 2, \dots, M$);

M – грошовий дохід індивіда;

WTP_A – індивідуальна готовність платити за неринковий екологічний товар E_R , який має бути реалізований через певний податок, збір чи трансфертний платіж.

У цій моделі під екологічними товарами та послугами розуміють таке: ринкові товари E_M , такі як індивідуальна рекреація чи рибальство; вбудовані або додаткові до ринкових товарів E_R , таких як громадський відпочинок чи заходи щодо локалізації зручностей чи чистого повітря; неринкові товари E_A , такі як невикористані вигоди та загальна якість атмосферного повітря. В цій моделі класифікація екологічних товарів і послуг передбачає спрощення проведення відповідних процедур щодо їх економічної оцінки. Зрозуміло, E_M краще оцінювати в ринкових цінах. Методики *ТСМ* і *НР* (див. нижче) призначені визначати економічну оцінку товарам E_R , де при цьому X_2 може бути представлено транспортними витратами, пов'язаними з відвіданням екологічних місць призначення тощо. Та, враховуючи відсутність можливих альтернатив, методика *СVM* була вдосконалена в напрямку оцінки вартості E_A з використанням результатів опитування респондентів щодо альтернативного бюджетного обмеження (3) та оцінки їхньої індивідуальної готовності платити WTP_A . І, враховуючи високий рівень доходів у розвинених країнах, оцінка WTP_A , можливо, є дуже істотною, особливо в агрегації.

Розглянемо класифікацію методів оцінки екологічних послуг [9]:

– метод витрат на подорожі *ТСМ* (*travel cost method*): призначений для оцінки вартості рекреаційних і побутових об'єктів, які не належним чином унормовані за ринковими цінами;

– метод гедоністичних цін *НР* (*hedonic pricing*): найбільш підходящий для оцінки вартості принадності, безпеки, користі для здоров'я, які впроваджені в ринкових цінах на землю, житло та працю;

– метод умовної оцінки *СVM* (*contingent valuation methodologies*): не спирається на наявність додаткових ринкових товарів і, отже, він має переваги щодо оцінювання вартостей, яке не можуть здійснювати інші методики. Крім того, через широту свого застосування цей метод був удосконалений для оцінки незастосовних цінностей;

– метод оцінки доза-реакції *DR* (*dose-response estimation*): менш економічний інструмент, проте є підходом до оцінки матеріальних збитків і збитків здоров'ю, отриманих унаслідок певної дози забруднення.

Екологічні товари та послуги також використовуються у виробничих процесах як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються. Отже, у спрощеному вигляді модель максимізації фірмою її прибутку матиме такий вигляд:

$$\Pi = P_Y Y(Z_1, Z_E, E_P) - W_1 Z_1 - W_E Z_E \rightarrow \max, \quad (4)$$

де Π – прибуток фірми;

Y – нормальна функція виходу;
 P_Y – зовнішньо визначена ціна виходу для Y ;
 Z_I – ринкові входи, в тому числі й замітники екологічних входів;
 Z_E – ринкові входи екологічних товарів;
 E_P – неринкові екологічні послуги, які доступні для використання у виробництві або через права узурфрукт чи дозволи, що не підлягають передачі;

W_i – зовнішньо визначена ціна виходу для Y , Z_I та Z_E ($i = 1, 2, \dots, E$).

У цій моделі максимізації фірмою її прибутку представлені як ринкові, так і неринкові екологічні послуги. Ринкові екологічні послуги Z_E включають землю, дозволи щодо передачі в оренду та інші фактори виробництва. Неринкові екологічні послуги E_P можуть включати регульовані та нерегульовані емісії забруднення, якість води та повітря та певні екологічні зручності. Врахування екосистемних послуг у цій моделі потребує подальших досліджень.

Подані вище моделі ілюструють широке коло можливих екологічних входів у приватному споживанні та виробництві. Вони також виділяють типи екологічних товарів і послуг, які привертають увагу економістів, зокрема E_R та E_A . Відповідно, модель розкриває ті типи екологічних послуг, які наразі недостатньо висвітлені в наукових працях, зокрема E_M , E_P та Z_E . Причиною того, що оцінці економічної вартості останніх послуг недостатньо приділено уваги в рамках екологічної економіки, є те, що недостатньо визнаною є сама необхідність втручання економістів. До того часу, поки ринки працюють добре, оцінку цих послуг проводять інженери та екологи [7].

У країнах, що розвиваються, аналогічні споживча та виробнича моделі є актуальними, проте тільки в обмеженому сенсі. Споживча модель є більш застосовною до міських районів, де наявна чітка диференціація між виробництвом і споживанням. Виробнича модель не підходить для сімейних ферм і натурального виробництва. Часто в бідних сільських громадах, у яких незначна диференціація між споживачами і фірмами, екологічні послуги впливають на сільські домашні господарства безпосередньо через виробництво цих господарств. У виробничій моделі для домогосподарств, яка не враховує товари для дому, домогосподарство буде максимізувати свої доходи за аналогією з (1) та правою частиною (4).

Оскільки екологічні блага, як правило, вважаються товарами підвищеної якості, із відносним збільшенням попиту та зростанням доходів показники WTP_A залишаться на достатньо низькому рівні в бідних громадах, навіть якщо їх взяти в агрегації. Однак саме в сільських громадах екологічні послуги Z_E та E_P можуть зробити значний внесок у виробництво домогосподарства. Ці послуги будуть включати локально зібрані недеревні лісові продукти, воду, якість води, живу природу та якість ґрунтів. Окрім того, ринкові екологічні товари та послуги E_M , такі як деяка лісова продукція, фрукти, риба, як очікується, стануть більш значними для індивідів із невисокими доходами, особливо в сільських районах. Таким чином, у бідних громадах у країнах, що розвиваються, особливо в сільських громадах, найважливіші товари та послуги Z_E , E_P та E_M певною мірою відповідають популярним формам оцінки екологічних товарів і послуг у розвинених країнах, таких як TSM , SVM та HP . Однак через недорозвиненість ринку в країнах, що розвиваються, оцінка економічної вартості Z_E , E_P та E_M не є прямим завданням для фахівців еколого-економічної, зокрема рекреаційної діяльності.

ВИСНОВКИ

У результаті узагальнення й аналізу компонентів системи комплексного управління природним капіталом рекреаційної сфери діяльності можна зробити такі висновки:

– поряд із дослідженням природних рекреаційних ресурсів необхідне більш глибоке вивчення екосистемних рекреаційних послуг у контексті управління природним капіталом рекреаційної сфери;

– необхідно розрізнити поняття екологічних і екосистемних рекреаційних послуг. Останні мають відношення до послуг, які “надають” безпосередньо компоненти навколишнього природного (рекреаційного) середовища;

– взаємозв'язок між екологічними та екосистемними рекреаційними послугами простежується залежно від типів їх економічної вартості, починаючи з прямо використаної та закінчуючи екзистенційною формою вартості.

Подальші дослідження будуть присвячені більш поглибленому аналізу та економічній оцінці екосистемних рекреаційних послуг.

SUMMARY

COMPREHENSIVE APPROACH TO MANAGING THE NATURAL CAPITAL OF RECREATIONAL SPHERE

Shevchenko H. M.

In the article the components and interconnections in the system of complex management of natural capital of recreation activities are analyzed and generalized. The place and role of environmental and ecosystem recreational services researched in the context of classification of types of economic value.

Key words: *natural capital, recreation zone, types of economic value.*

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Нудельман М. С. Социально-экономические проблемы рекреационного природопользования / М. С. Нудельман. – К.: Наукова думка, 1987. – 131 с.
2. Holling C. S. Command and control and the pathology of natural resource management / C. S. Holling, G. K. Meffe // Conservation Biology. – 1996. – № 2, Vol. 10. – P. 328-337.
3. Walters C. Challenges in adaptive management of riparian and coastal ecosystems. – [Електронний ресурс] / C. Walters // Conservation Ecology. – 1997. – № 2. – Vol. 1. – Режим доступу до документа: <http://www.consecol.org/vol1/iss2/art1>.
4. Assessing the performance of natural resource systems. – [Електронний ресурс] / [Campbell B., J. A. Sayer J., Frost P., Vermeulen S. etc.] // Conservation Ecology. – 2001. – № 2. – Vol. 5 – Режим доступу до документа: <http://www.consecol.org/vol5/iss2/art22/>.
5. Кривошеев В. М. Методологическое обоснование рационального использования природных рекреационных ресурсов // Охрана биосферы курортных и рекреационных зон СССР: статьи / В. М. Кривошеев, И. В. Зорин, А. В. Живицкий. – М.: Наука, 1982. – С. 63-72.
6. Природные рекреационные ресурсы, состояние окружающей среды и экономико-правовой статус прибрежных курортов / М. М. Амихранов, Н. С. Лукашина, А. П. Трунев и др. – М.: ОАО “Издательство “Экономика”, 1997. – 207 с.
7. Hearne R. R. A review of economic appraisal of environmental goods and services: with a focus on developing countries / R. R. Hearne // Environmental economics programmer. – London: IED, 1996. – 28 p.
8. Aylward B. Valuing Environmental Functions in Developing Countries / B. Aylward, E. Barbier // Biodiversity and Conservation. – 1992. – № 1. – P. 34-50.
9. Field B. C. Environmental economics : an introduction / B. C. Field. – New York : McGraw-Hill, 1994. – 482 p.

Надійшла до редакції 9 квітня 2012 р.